

1B. A szintaxis és a nyelv szintjei

Mi a mondat?

A *szintaxis*, azaz *mondattan*, a nyelvészetnek az az ága, amely a mondattal foglalkozik. Azt gondolhatnánk, hogy egy **mondat** az, ami írásban nagybetűvel kezdődik, és mondatvégi írásjellel (pont, kérdőjel, felkiáltójel) zárul. De ha jobban belegondolunk, a helyzet nem ennyire egyszerű.

Vajon amíg nem létezett írásbeliség, addig nem léteztek mondatok? Kisgyermek és analfabéta, írásbeliséggel nem rendelkező nyelvek esetén nem beszélhetünk mondatokról? Nézzünk meg egy hagyományos Tóra-tekerccset, Eszter-tekerccset vagy a holt-tengeri tekerccsek egy kéziratát (1. ábra): hol látunk mondatkezdő nagybetűt és írásjeleket? Hallgassunk bele egy számunkra ismeretlen nyelvbe: vajon hangzás alapján egyértelmű, hol kezdődik, és hol ér véget egy mondat?

1. ábra: Holt-tengeri tekerccs kézírata (balra) és mai Eszter-tekerccs (jobbra).¹

A mondat fogalmát tehát nehéz meghatározni. (És valóban, vannak nyelvészek, akik kerülnek a *mondat* – angolul: *sentence* – fogalmát, és helyette például a kevésbé szigorú *megnyilatkozás* – *utterance* – szót részesítik előnyben.) Ennek ellenére mindannyian „érezzük”, hogy miről van szó, és a fogalmat bátran fogjuk használni. Ez az „érzésünk” egyre határozottabbá válik a félév során, és bár a félév végén sem lesz a kezünkben pontos meghatározás, ennek hiánya nem fog gondot okozni.

(Ezen a ponton előre lehet lapozni a 2. számú kék dobozhoz, amely a nyelv többi szintjével kapcsolatban is bemutat hasonló bizonytalanságokat. A **kék keretes kitérők** olyan gondolatmeneteket tartalmaznak, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a félév anyagához, és nem részei a számonkérésnek. Azonban érdemes őket elolvasni, több okból is: néha érthetőbbé teszik a tananyagot, máskor olyan információkat tartalmaznak, amelyek hozzátartoznak az „általános bölcsészműveltséghez” vagy az „általános hebraista műveltséghez”. A későbbi tanulmányok során is hasznosnak bizonyulhatnak. Az olvasó a 2. számú kék doboz előtt egy 1. számú kék dobozt is találni fog, amely azt a kérdést járja körül, hogy mi is a nyelv és a nyelvészet.)

Akármit is gondolunk a mondat nyelvészeti fogalmáról, fontos valamit mindvégig szem előtt tartanunk: a bibliai héberben **egy bibliai vers gyakran nem felel meg egy mondattani mondatnak**. Nézzük meg a következő példákat:

- (1) אָךְ אֵת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמֵּעַלֵי הַגֶּרֶה וּמִמִּפְרָסֵי הַפְּרָסָה אֵת הַגָּמֶל (...): [5] וְאֵת הַשֶּׁפָּן (...): [6] וְאֵת הָאֲרָנָבָת (...): [7] וְאֵת הַחֲזִיר כִּי מִפְרָסֵי פְרָסָה הוּא וְשֹׁסַע שֶׁסַּע פְּרָסָה וְהוּא גֶרֶה לֹא יִגְרַם טֶמְאָה הוּא לָכֶם: [4] *De ezt ne fogyasszátok a kérődzők és a hasított patások közül: a tevét (mert kérődző, de nem hasított patájú, tisztátalan ő a számotokra), [5] és a borzot (mert kérődző, de nem hasított patájú, tisztátalan ő a számotokra), [6] és a nyulat (mert kérődző, de nem hasított patájú, tisztátalan ő a számotokra), [7] és a disznót, mert hasított patájú ő, hasított körmű ő, de nem kérődzik, tisztátalan ő a számotokra. (Lev 11,4–7)*
- (2) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹרֶךְ יְמֵי אֹרֶךְ: *És mondta Isten: „Legyen világoosság!” É s lett világoosság. (Gen 1,3)*

¹ (Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/87/Megillat_Esther_%281%29.jpg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Part_of_Dead_Sea_Scroll_28a_from_Qumran_Cave_1._The_Jordan_Museum,_Amman.jpg)

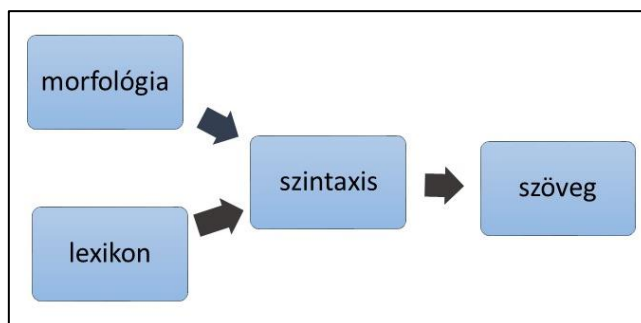
Az (1) példában a mondat sok tárgyat tartalmaz, és ezeket a hagyomány külön-külön bibliai versnek tekinti (a szöveg tagolása, ill. a zsinagógai felolvasás dallama szempontjából). Hasonló jelenséggel többször találkozunk még a fejezet folytatásában, így például Lev 11,13–19 a fogyasztásra nem alkalmas madarakat sorolja fel. De ezekben a példákban egyetlen igéhez kapcsolódó tárgyról, nyelvészeti szempontból egyetlen hosszú mondatról van szó.²

A (2) példát legegyszerűbb három mondatként értelmezni. A „Legyen világosság!” egy önálló mondat, amely az elbeszélés szerint önállóan hangzott el az idők kezdetén. Ezt az önálló mondatot az elbeszélő szó szerinti idézetként emeli be egy főmondatba, nem pedig függő idézetként (*azt mondta, hogy legyen világosság* – ebben az esetben a ׀ kötőszó kapcsolná össze a két tagmondatot, ld. az **XX** fejezetben). A bibliai vers utolsó harmadát, fordításban, vesszővel is hozzákapcsolhatjuk a megelőző mondatához, de talán az olvasó egyetért abban, hogy természetesebb azt önálló mondatnak tekinteni.

Mivel a Héber Biblia nem használja az általunk megszokott írásjeleket, ezért a saját értelmezésünkre van bízva, hogy hol kezdünk új mondatot, és hol rendeljük a következő mondategységet az előző mondatához, „laza mellérendelés” formájában. De figyeljük meg, hogy spontán beszédben sem mindig egyértelműek a mondathatárok. Aki gépelt már le szóban elhangzó szöveget, tapasztalhatta, hogy az átírás során gyakran érdemes új mondatot kezdeni ott, ahol a beszélő nem vitte le a hangsúlyt. Amikor saját gondolatainkat írjuk le, szintén érezzük, hogy a szóbeli kommunikáció hosszú szóáradatát utólag szerkeszteni kell, azaz kerek – nagybetűvel kezdődő és mondatvégi jellel végződő – mondatokká kell azt alakítani. Ez a fajta tagolás a Héber Bibliából hiányzik, a bibliai versekre való beosztás pedig nem mindig egyezik meg azzal a tagolással, amelyet jó szívvel mondatoknak neveznénk.³

A mondat (szintaxis) mint a nyelvészet egyik ága

Bármi is a *mondat* pontos meghatározása, érezzük, hogy az egy „közbülső szint” az egyes szavak és a kommunikáció egésze között. A **szintaxis** kurzus szerepe az, hogy a bibliai héber tanulmányok első két féléve során tárgyalt hangtani (**fonológiai**) és alaktani (**morfológiai**) jelenségektől eljussunk a szöveg megértéséig, ahogy azt a 2. ábra mutatja.

2. ábra: A szintaxis helye a szöveg megértésének a folyamatában.

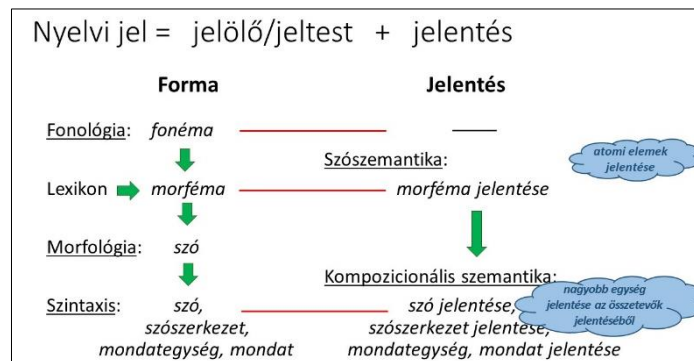
Héber szókincsünket (**lexikont**) az elsőéves tanulmányaink során megalapoztuk, és szövegolvasásokon folyamatosan bővítjük. Szintén az első évben megtanultuk, hogy egy-egy szó hogyan ragozható. Hogy mit *jelent* (ld. **szemantika**, *jelentéstan*), ha a ragozás révén egy-egy szó így vagy úgy módosul, azt tavaly részben megtanultuk, és ebben a félévben finomítjuk vonatkozó ismereteinket. Emellett ebben a félévben azzal is foglalkozunk, hogy ha több szót ilyen vagy olyan módon – ilyen vagy olyan sorrendben, így vagy úgy egyeztetve őket – egymás mellé rakunk, abból hogyan születik meg a mondat és annak jelentése. Az elsőéves tanulmányaink során tehát eljutottunk a *szavak szintjéig*, és idén tovább haladunk a *mondatszintig*. Azzal, hogy a mondatokból hogyan áll össze a szöveg, a nyelvészetnek egy külön ága foglalkozik, a **szövegnyelvészet**. A hebraisztika szakon azonban nagyobb hangsúlyt kapnak az irodalmi, retorikai, filológiai, történelmi és egyéb szemléletű elemzések. Ezekkel a témakörökkel a hallgató szövegolvasások során ismerkedik meg.

² Egyes bibliafordítások így is adják vissza a vizsgált felsorolást. Más bibliafordítások hiányos mondatok sorozataként értelmezik és fordítják a héber szöveget, mintha az ismétlődő igét törölnénk: *És a borzot se egyétek (...). És a nyulat se egyétek (...). És a disznót se egyétek (...)*. Erre a jelenségre, amit *ellipszisnek* neveznek, még visszatérünk az **XXX** fejezetben. A fenti példából mindenestre szűrjük le azt a tanulságot, hogy nem szükségszerű az egyes bibliai verseket automatikusan pontosan egyetlen nyelvtani mondatként értelmezni és fordítani.

³ Megemlíthető még a Tízparancsolat is, amelynek a zsidó hagyományon belül is két különböző tagolása létezik.

1B. A szintaxis és a nyelv szintjei

Tehát a *nyelvészet* (ld. az 1. kék keretes írást) tudományán belül különböző tudományterületek a nyelv különböző szintjeivel foglalkoznak: a **nyelvi szinteket** a 3. ábra mutatja be.

3. ábra: A nyelv szintjei és a velük foglalkozó tudományterületek.

A hangtan (**fonológia**) a vizsgált nyelv hangjaival foglalkozik: hogyan fűzzük őket össze szótagokká és szavakká, mivé alakulnak át más hangok hatására, hogyan kapnak hangsúlyt, és így tovább.⁴ Fontos, hogy az egyes beszédhangok önmagukban nem hordoznak jelentést, a **fonémák** csupán jelentések megkülönböztetésére használhatók: például *láp* és *láb*, בנה ('épít') vagy פנה ('fordul').

A **morfológia** alapegysége a **morféma**: a legkisebb, tovább nem bontható nyelvi jel. Mint ilyen, hangalaktól (fonémák sorozatától) és egy „atomi” jelentésből áll. Morféma lehet egy szótó (például *asztal-* vagy *táncol-*) és egy toldalék (pl. *-t*, *-ok*, *-ni*) is. A morfológia a morfémákból szavakat, majd a **szintaxis** a szavakból mondatokat épít. A szavak azonban nem azonnal épülnek mondatokká: a félév során megtanuljuk, hogy előbb *szószerkezetek* (csoportok), majd *mondat egységek* jönnek létre. A morfológiával és szintaxissal párhuzamosan a **szemantika** a morfémák atomi jelentésével foglalkozik (*szószemantika*), valamint azzal, hogy a különféle morfológiai és szintaktikai folyamatok során hogyan jönnek létre a komplexebb jelentések (*kompozicionális szemantika*).

Emellett érdemes megjegyezni, hogy a nyelvészetnek további ágai is vannak. A **pszicholingvisztika** és a **neurolingvisztika** a nyelv pszichológiai (például nyelvsajátítás) és idegtudományi (agybiológiai) kérdéseivel foglalkozik. A (tágra értelmezett) **alkalmazott nyelvészet** területéhez sorolható többek közt a nyelvoktatás módszertana, a fordítástudomány és a nyelvtechnológia is. A **szociolingvisztika** a nyelv társadalomban betöltött szerepével foglalkozik: udvariassági formulák, tegezés és magázás, nyelv és identitás, nyelv és politika kapcsolata (tudatos nyelvtervezés, nyelvújítás) sorolható többek között ide. A szociolingvisztika másik aspektusa a nyelv társadalmi változatainak a vizsgálata, társadalmi osztályok szerint (*szociolektusok*), vallási és etnikai csoportok szerint (*religiolektusok*, *etnolektusok* – a szociolektus elnevezés erre a két kategóriára is használatos), valamint a földrajzi dimenziók szerint (*dialektusok*). Utóbbiak vizsgálatát hagyományosan már a nyelvészet egy másik ágának tekintik (**dialektológia**). Az egymással párhuzamosan élő nyelvváltozatok mellett a különböző korok nyelvállapotait is össze lehet hasonlítani: a **nyelvtörténet** témakörére a félév során még visszatérünk.

Kérdés: Mit gondol, létezik a héberben tegezés és magázás? Volt olyan korszaka a héber nyelvtörténetnek, amikor a tudatos nyelvtervezés szerepet játszott? Voltak, vannak dialektusai a hébernek?

1. Mi a nyelvészet?

Hogy mi a nyelvészet? A nyelvészet az emberi nyelvvel foglalkozó tudomány. De ahogy a *mondat* vagy a *szó* (ld. a 2. kék dobozt), úgy a *nyelv* is egyike a meghatározhatatlan fogalmaknak. Igazából nagyon sok tudományban az történik, hogy az alapfogalmakat nem lehet meghatározni, és a kutatás célja ezen alapfogalmak megértése. Kérdezzünk meg egy matematikust, hogyan határozza meg a *pont*, az *egyenes* vagy a *halmaz* fogalmát. Kérdezzünk meg egy fizikust, mi a *tér* és az *idő*, egy vegyész, hogy mi az *anyag*, egy biológust, hogy mi az *élet*... nem fognak tudni válaszolni! A vallástudomány központi kérdése az, hogy mit is értünk *vallás* alatt: ahány kutató, annyi választ kaphatunk.

⁴ Szintén hangtannak nevezzük a nyelvészet egy másik ágát, a **fonetikát**. Utóbbi a beszédhanghullámok képzését (a hangképzőszervek fiziológiáját), a hullámok fizikai (akusztikai) tulajdonságait, valamint észlelését vizsgálja.

A nyelvészet esetén is hasonló a helyzet. Bár a *nyelv* szó metaforikus használatát (például: *a zene nyelve* vagy *valamilyen festő vizuális nyelve*) a nyelvész nem tudja értelmezni, de az már vita tárgya lehet, hogy hol húzzuk meg a határt a nyelv és a nonverbális kommunikáció, ill. az emberi nyelv és az állati kommunikáció között. A mai nyelvész az írásrendszert és a helyesírást sem tekinti a nyelv részének, hiszen sok nyelv nem rendelkezik (de legalábbis a 20. századig nem rendelkezett) írásbeliséggel, és egy nyelv önmagában nem más, ha más betűkészlettel vagy más helyesírással jegyezzük le. A szerb nyelv ugyanaz, akár cirill, akár latin betűkkel írják, és a magyar sem változott 2015-ben, amikor hirtelen *ésszerű* lett az, ami addig *ésszerű* volt. És mégis, a bibliai héber egy írott formában fennmaradt nyelv, tehát az írásbeliségétől eltekinteni nem lehet.

A tudomány története során más szempontból is sokat változott az, hogy mikor mit értettek *nyelv* alatt. A középkorban a szövegeknek volt nyelvük, méghozzá tipikusan szent szövegeknek: a Héber Biblia, a keresztény Szentírás vagy a Korán egy ekkorra már nehezen érthető nyelven létezett, és így a nyelvészet az exegézisnek (szövegértelmezésnek), azon keresztül pedig a teológiának volt a segédtudománya. Az újkorban megváltozott a helyzet. A 18-19. század során megszülető történeti-összehasonlító nyelvészet a nyelvek történetét, és ezen keresztül a nyelvet beszélő népek, azaz nemzetek történetét volt hivatva feltárni. Ma már tudjuk, hogy egy nép története és egy nyelv története nem fedi mindig egymást (Mahatma Gandhi és Barack Obama egyaránt egy, a germán nyelvcsaládba tartozó, a Brit-szigeteken kialakult nyelvet beszéltek anyanyelvükként.) Mégis, a 19. században a nyelvészetet a nemzeti történelemírás segédtudományának tartották. A 20. század első felében a strukturalista nyelvészet a nyelvet társadalmi konvenciók önkényes rendszerének tekintette, és így – akárcsak a 20. század második felében felfutó szociolingvisztika – a nyelvet mint egy beszélőközösség kódrendszerét tanulmányozta. A század közepétől kezdve a generatív nyelvészet azonban a nyelvet az emberi faj, a *Homo sapiens* biológiai adottságának tekinti. Ehhez kapcsolódik a pszicholingvisztika, amely viszont az egyén nyelvét vizsgálja, például a nyelvtudás kialakulását gyermekkorban, és elvesztését időskorban.

Most mi a nyelv? Minek van nyelve? Egy szent szövegnek, egy nemzetnek, egy beszélőközösségnek, egy fajnak vagy egy egyénnek? Valahol mindegyik válasz igaz, és kutatásunk motivációjától függ, hogy melyik nézőpontot helyezük előtérbe.

A szavaktól a mondatig

Az emberi nyelv lehetővé teszi, hogy végtelen sok gondolatot összeszámolhatatlanul sok mondattal fejezzünk ki. Eközben agyunk véges, és véges sok idő áll rendelkezésünkre anyanyelvünk elsajátítására. Ha minden gondolatra más és más jelet használnánk, a kommunikáció nem lenne lehetséges, hiszen mindenki más és más részét ismerné a végtelenül sok jelnek. Mi tehát a titka az emberi nyelvnek?

A titok lényege a **kettős tagolás**: a nyelv előbb néhány tucat hang (fonéma) segítségével elemi jeleket – morfémákat és szavakat – állít elő, majd ezekből születnek meg a mondatok. A *fonémák* még nem rendelkeznek jelentéssel, csupán jelentés-megkülönböztető funkcióval. Az alsóbb, fonológiai szinten ezek kombinálódnak (véges számban) *morfémákká*, a nyelv legkisebb, jelentéssel is bíró építőköveivé. A morfémák szavakká (morfológia), a szavak mondatokká (szintaxis) építhetők össze. Ezek száma már korlátlan. Gondoljunk a Lego-játékra: a néhány, semmit nem ábrázoló elemből előbb nagy számú, „jelentéssel bíró” figurát (épületet, járművet...), majd ezekből végtelenül sok jelenetet rakhatunk ki.

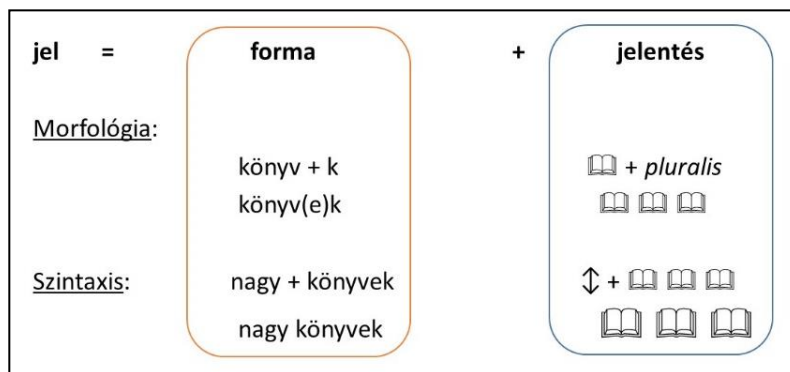
Akárcsak a Lego-kockákat, úgy a nyelv építőköveit sem rakhatjuk össze tetszőlegesen. A **fonológia** a hangok, a **morfológia** pedig a morfémák szón belüli kombinációs szabályait írja le. Hasonlóképp, a **szintaxis** a mondatok szerkezetét meghatározó elveket, szabályokat elemzi. Láttuk, hogy a szavakból előbb szókapcsolatok (szószerkezetek, csoportok, angolul *phrases*), majd azokból mondategységek (tagmondatok, angolul *clauses*) születnek, mielőtt eljutnánk a mondat szintjéig.

Emlékszünk, hogy egy nyelvi jel, legyen az morféma, szó vagy mondat, egy **hangalak** (jelölő) és egy **jelentés** együttese. Amikor a morfémákból szavakat, a szavakból mondatokat rakunk össze, akkor nem csupán a hangalakokat, hanem a jelentéseket is kombináljuk. Az összetett szerkezet jelentése azonban nem egyszerűen az összetevők jelentésének az összetétele. A kombináció jelentése függ a formák (hangalakok) összetételének a módjától is. Figyeljük meg a következő példákat (4. ábra):

1B. A szintaxis és a nyelv szintjei

- A könyv nagy.*
- A nagy könyv.*
- Nagy a könyv.*
- A könyvek nagyok.*
- A nagy könyvek.*
- Nagyok a könyvek.*
- *Könyv a nagy.*
- *A könyv nagyok.*
- *A nagyok könyvek.*

4. ábra: Formák és jelentések (itt: könyv, nagy, -k, a) kombinációja

Ugyanazokat a szavakat kombináltuk, de a fenti mondatok jelentése mégis jelentősen eltér egymástól. Az utolsó három példa (g., h. és i.) **agrammatikus**, ezt jelzi előttük a *. A hat **grammatikus** példa (a.–f.) közül csak négy fejez ki állítást (teljes mondatot), a másik kettő egy entitásra (esetünkben tárgyra, máskor személyre, fogalomra, „potenciális létezőre” ...), vagy entitások egy csoportjára utal.

Kérdés: Melyik az a négy példa, amelyek állításokat fejeznek ki, vagyis teljes értékű mondatok? És melyik kettő az, amelyik egy entitásra (tárgyra, állatra, növényre, személyre stb.) vagy entitások egy csoportjára utal?

Ebből a példából két tanulságot is levonhatunk. Egyrészt azt, hogy bizonyos kombinációk nem lehetségesek, agrammatikus eredményt adnak. Másrészt azt, hogy a grammatikus kombinációk sem mindig egy egész mondatot, hanem egy mondatba beilleszthető, több szóból álló egységet adnak ki. A szintaxis feladata annak meghatározása, hogy mely kombinációk agrammatikusak, és mely kombinációk hoznak létre nagyobb nyelvi egységeket (szószerkezetet, mondategységet, mondatot).

Figyeljük meg jobban a fenti megnyilvánulások közötti különbségeket. Azt látjuk, hogy a magyarban, ha a főnevet egyeztetjük számban a melléknévvel, akkor teljes mondatot kapunk (*A gyerekek okosak*). Ugyanakkor a főnévi csoporton (szószerkezeten) belül nincs, tilos az **egyeztetés** (*az okos gyerekek*, de **az okosak gyerekek*). Azt is láthatjuk, hogy a **szórend** is fontos szerepet tölt be, hiszen ugyanazok a szavak más-más sorrendben hol mondatot alkotnak, hol csak főnévi csoportot, és megint máskor szavak értelmetlen sorozatát. Ezek a példák vezetnek át a következő fejezet két témaköréhez: az egyeztetéshez és a szórendhez. Ez a két jelenség lesz a két legfontosabb „kötőanyag”, amelyek segítségével a szintaxis „építőköveit”, a szavakat egymáshoz tapasztjuk.

2. A nyelv szintjei nem választhatók el egymástól élesen

Első ránézésre úgy tűnik, mintha a hangokból felépülő morfémák, a morfémákból felépülő szavak és a szavakból felépülő mondatok szintje élesen elkülönülne egymástól. Ezt a benyomást fokozza a kultúránkat meghatározó betűírás is. A hangok olyanok, mint az ábécénk néhány tucat betűje. A szó megfelel annak a betűsorozatnak, amelyet két szóköz határol. Végül a mondat az, ami nagybetűvel kezdődik és mondatvégi írással zárul. De emlékezzünk rá: egy Tóra-tekerces nem tartalmaz középpontozást, és számos írásrendszer nem választja el a szavakat. És a legfontosabb: a világ nyelveinek túlnyomó többsége történetének nagy részében nem rendelkezett írásbeliséggel, más esetekben pedig a nyelv használóinak többsége írástudatlan volt.

Valójában a szintek nem választhatók el mindig élesen egymástól, a határok fonetikailag nem mérhetőek. Az egyes hangok, ha akusztikailag vizsgáljuk őket, átfedik egymást. Például a nazális hangok ([m], [n]...) enyhén nazalizálhatják a megelőző magánhangzók végét. A szavak közt szinte soha nem hallható a szóköznek megfelelő szünet, az élőbeszéd megnyilatkozásai pedig a legritkább esetben olyan kerek egészek, mint az írott szöveg mondatai. Például spontán beszédben csak ritkán visszük le a hangsúlyt egy-egy mondat végén.

Az sem mindig egyértelmű, hogy mi számít egyetlen morfémának. A *műhely*, a *teremt* vagy az *óvoda* szavakban vajon még érezzük azokat a morfológiai folyamatokat, amelyek ezeket a szavakat történetileg létrehozták? A felsőfok (*leg...bb*) jele vajon a *leg-* prefixum, amely a suffixummal ellátott középfokhoz járul, avagy egy *circumfixum*, amely körbeveszi az alapfokot? (A *legalsó*, *legfelső* szavak az előbbi elemzés mellett hozható érvek.) Amikor a héber *le-* előljáró egybeolvad a *ha-* névelővel, akkor a *la-* egyetlen morfémának számít, vagy kettőnek (*l-*, mint a *le-* allomorfa, amelyet az *-a-*, a *ha-* allomorfa követ)?

1B. A szintaxis és a nyelv szintjei

A szó fogalma is nehezen határozható meg. Vajon az igekötő önálló szó, vagy az ige része? Vajon az *-e* kérdőszócska önálló szó, vagy sem? (Az *-e* kategóriáját *klitikumnak* nevezik a nyelvészek.) Vajon bizonyos héber prepozíciókat és a névelőt csupán a helyesírási konvenció miatt írjuk egybe a következő szóval, avagy nyelvészetiileg is egy szót alkotnak? A válasz attól függ, milyen célból használjuk a szó fogalmát. Fonológiai értelemben szónak számít az a tartomány, amely egyetlen szóhangsúlyt tartalmaz, és ezért a magyar igekötők egybe- és különírási szabályai többé-kevésbé tükrözik is a *fonológiai szó* fogalmát. Ugyanebben a tartományban számos fonológiai, morfofonológiai jelenség is megfigyelhető, mint a héber egybeírt prepozíciók esetén. De szóhatáron keresztül csak jóval kevesebb (és más jellegű) hangtani folyamatok zajlanak le, amint azt a héber különírt előjárók és a magyar névutók is illusztrálják. Másrészt, mondattani szempontból, a magyar igekötő, a héber névelő és a héber egybeírt prepozíció is önálló mondattani egység, amelyek mondatbeli helyét a szintaxis határozza meg, számos tényező figyelembevételével.

Feladatok

1. Mutassa meg, hogyan jött létre a mondat(ok?) jelentése a morfémák, szavak, szószerkezetek jelentéséből:

וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גְדוֹל וְאֶבְרַכֶּה וְאֶגְדֹּל וְאֶגְדֹּל וְאֶגְדֹּל וְאֶגְדֹּל וְאֶגְדֹּל וְאֶגְדֹּל (Gen 12,2)

אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוּשַׁן הַבִּירָה וְשָׂמוּ מִרְדְּכָי בֶן יֶאֱרִי בֶן־שִׁמְעִי בֶן־קִישׁ אִישׁ מִיִּנְי: (Eszt 2,5)

2. Gyakran sérül a kompozicionalitás, ilyenkor egy összetett nyelvi jel jelentése nem kapható meg összetevői jelentéséből: a *franciakulcs* nem egy *francia kulcs*. Ilyenek az **állandósult szókapcsolatok** (más elnevezései: *frazeológiai egységek, frazémák, multiword expressions*) is: *számításba vesz* és *lóvá tesz*. Magyarazzuk meg, a következő példákban hol sérül a kompozicionalitás (bibliafordítások használata javasolt):⁵

מְדוּעַ מִצְאָתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ (Rut 2,10)

וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־שָׂאוּל אֶל־יִפְלֹ לְבִ־אֲדָם עָלָיו (1Sám 17,32)

אִישׁ מֵהָר אֶפְרַיִם שָׁבַע בֶּן־בְּכָרִי שָׂמוֹ נִשְׂא יָדוֹ בַּמֶּלֶךְ בְּדוֹד (2Sám 20,21)

A fejezetet előkészítő anyagban és a fejezetben tárgyalt legfontosabb gondolatok:

(1) A *szintaxis* (mondattan) a nyelvészet azon ága, amely a *mondat* belső szerkezetével foglalkozik. (2) Egy jel egy jelölő (jeltest) és egy jelölt (jelentés) kombinációja. A *szó* egy egyszerű *nyelvi jel*: egy rövid *hangalak* és egy egyszerű *jelentés* (önkéntes) párosítása. A *mondat* egy komplex *nyelvi jel*: a mondatot alkotó szavak hangalakjait egymás után illesztjük, és a szavak jelentéseiből összeáll a mondat jelentése. A mondat jelentése tipikus esetben egy állítás. (3) Hogy pontosan mi egy mondat, azt nem tudjuk egzakt módon meghatározni, és a Héber Biblia esetében nem szükséges egy-egy bibliai verset automatikusan egy-egy mondatnak tekinteni. (4) A mondat jelentése nem egyszerűen a mondatot alkotó szavak jelentéseinek együttese: ugyanazokat a szavakat többféle módon is mondattá fűzhetjük, és különböző jelentéseket kapunk. Néha még ugyanannak a mondatnak is több jelentése van.

Fontos szakkifejezések:

Agrammatikus: az adott nyelvben (a nyelvi adatok alapján) helytelen, nem grammatikus.

Fonetika és fonológia: *hangtan*, a nyelvészet két ága. A *fonetika* a beszédhangok képzésével (artikuláció), a hanghullámok fizikai tulajdonságaival (akusztika) és észlelésével (percepció) foglalkozik, lényegében a vizsgált nyelvtől függetlenül. Ezzel szemben a *fonológia* egy adott nyelv hangjaival, azok rendszerével foglalkozik: mely hangokat használ az adott nyelv (és melyeket nem), ezek milyen szabályok szerint helyezkedhetnek el egymás mellett egy szóban (*fonotaktika*), mely hangok bírnak jelentés-megkülönböztető szereppel (fonémák), azoknak milyen változatai (allofónjai) léteznek, hogyan kap egy szó *hangsúlyt*, egy mondat *intonációt* (dallamot), stb.

Morféma: a legkisebb, tovább nem bontható nyelvi jel, vagyis jelentéssel bíró nyelvi egység.

Morfológia: *alaktan*, a nyelvészet azon ága, amely a szavak belső szerkezetével foglalkozik.

Nyelvi jel: (hang)alak és jelentés kombinációja, például morféma, szó, szószerkezet, mondat.

Szemantika: *jelentésstan*, a nyelvészet azon ága, amely a szavak és mondatok jelentésével foglalkozik.

Szintaxis: *mondattan*, a nyelvészet azon ága, amely a mondatok belső szerkezetével foglalkozik.

⁵ A példák (és továbbiak) forrása: C. M. van den Heever, *Idioms in Biblical Hebrew: Towards their identification and classification with special reference to 1 and 2 Samuel* (PhD disszertáció, Stellenbosch University, 2013).

2A. Szórend és egyeztetés

A szavak egy mondatban nem véletlenszerű sorrendben fordulnak elő. Ha a *A nagy kutya kergeti a pici cicákat* mondat szavait ábécésorrendbe raknám, értelmetlen szósalátát kapnék: *A a cicákat kergeti kutya nagy pici*. De az is agrammatikus, ha a helyes szórend mellett nem vagy hibásan egyeztetem a szavakat: *A nagy kutya kergetik a piciket cicákat*. A **szórend** és az **egyeztetés** lesz az a két „köttöanyag”, amelyek segítségével a szintaxis grammatikus mondatokká építi össze a szavakat.

A világ nyelvei számos egyeztetési mintát ismernek. Aki németül, latinul vagy oroszul tanult, az tudja, a melléknevet (és/vagy a névelőt) a főnévvel nemben, számban és esetben is egyeztetni kell. Újlatin nyelvekben „csak” nemben és számban. Igék esetén a nyelvtani nem és a szám mellett a személyre is kiterjedhet az egyeztetés. Néhány példa a magyar nyelvből:

egyeztetési mintázat	grammatikus példa	agrammatikus példa	egyező jegy
alany-melléknévi állítmány	<i>A kocsik szépek.</i>	* <i>A kocsik szép.</i>	[többes szám]
alany-ige	<i>A kutyák ugatnak. Én olvasok.</i>	* <i>A kutyák ugat. * Én olvasunk. * Én olvasol.</i>	[többes szám] [egyes szám] [első személy]
tárgy-ige	<i>Én látlak téged. Látom a házat.</i>	* <i>Én látom téged * Látok a házat.</i>	[második személy] [határozottság]

Az elsőéves bibliai héber tanulmányaink során megtanultuk, hogy:

1. A jelzőként használt melléknevet nemben, számban és határozottság tekintetében is egyeztetjük a jelzett főnévvel. A jelzőként használt melléknév *követi* a jelzett főnevet.
2. Az állítmányként használt melléknevet nemben és számban egyeztetjük az alannal.
3. Az igét nemben, számban és személyben egyeztetjük az alannal.

Feladat:

Alkossanak 2-4 fős csoportokat. Csoporttársaival válasszanak egy bibliai szövegrészletet (szemelvényt), amelyet szövegolvasáson lehetőleg már feldolgoztak, és legalább 10-12 bibliai vers terjedelmű.

Keressenek közösen ebben a szövegben minél több (legalább 5-6) példát arra, hogy egy **melléknevet (vagy participiumot) egy főnévvel** egyeztet a szöveg, valamint minél több (legalább 5-6) példát arra, hogy egy **igét egy főnévvel** egyeztet a szöveg. Mi ezekben az esetekben a **szórend**?

Találnak arra is példát, hogy **melléknév igével** egyezik? Találnak arra példát, hogy **névmás** egyezik igével vagy melléknévvvel?

Milyen további észrevételeik vannak? Például: az ige vajon **az alanyával vagy a tárgyával** egyezik? (Találnak mindkettőre példát?) Az a két szó, amely egymással egyezik, milyen **távol** lehet egymástól: előfordul, hogy egy szót egy távolabbi mondatban található szóval egyeztetünk? Találnak példát **rosszul egyeztetett** (vagy **nem egyeztetett**) igére vagy melléknévre?

*Készítsenek elő egy 5 perc terjedelmű **kiselőadást**, amelyen a csoport tagjai bemutatják, hogy mit figyeltek meg a **szórend és egyeztetés** terén a vizsgált szemelvényben.*

A feladatokat a csoporttársaival közösen oldják meg: ha lehet, személyesen (ha nem, akkor emailben vagy chatben). *Nincsen jó és rossz válasz*, az pedig különösen hasznos, ha társaival eltérő véleményeket képviselnek. Azt, hogy mire jutottak, órán fogjuk megvitatni.